

<http://dx.doi.org/10.16926/pe.2020.13.14>

Krzysztof JAKUBIAK

<https://orcid.org/0000-0002-4620-1057>

Uniwersytet Gdański

Kontakt: krzysztof.jakubiak@ug.edu.pl

Jak cytować [how to cite]: Jakubiak, K. (2020). Dyskurs historiograficzny, historiozoficzny i pedagogiczny o charakterze narodowym Polaków z przełomu XIX i XX w. *Podstawy Edukacji. Dyskusje wokół kultury popularnej jako edukacyjnej przestrzeni*, 13, 207–215.

Dyskurs historiograficzny, historiozoficzny i pedagogiczny o charakterze narodowym Polaków z przełomu XIX i XX w.*

Summary

Zagadnienia mentalności i właściwości charakteru narodowego aktualne były w piśmiennictwie, głównie w publicystyce historycznej i politycznej czasów nowożytnych. Istotną cechą polskiej historiografii i historiozofii XIX i początków XX w. była dyskusja o polskim charakterze narodowym. Formułowane wówczas, najczęściej niekorzystne dla Polaków, diagnozy ich charakteru narodowego, miały na celu inspirowania pożądanej i oczekiwanej w tej dziedzinie misji wychowawczej. Droga do wykorzenienia wad narodowych miała prowadzić od ich samopoznania do doskonalenia jednostkowego i społecznego.

Słowa kluczowe: charakter narodowy, naród polski, duch narodowy, mit, cechy i wady narodowe Polaków, wychowanie gospodarcze.

Zagadnienia mentalności, zbiorowej wrażliwości, właściwości charakteru narodowego modne były w piśmiennictwie, głównie publicystyce historycznej i politycznej czasów nowożytnych, w tym przełomu XIX i XX wieku (Łepkowski,

* Tekst pt. *A historical, historiosophical nad pedagogical discourse about the national character of Poles from the turn of the 19th century to the 20th* został opublikowany w języku angielskim w czasopiśmie „The Journal of History and Education” (3–4), 2018, s. 48–58.

1967, s. 509). Problemy te stały się z czasem także obecne w literaturze naukowej z zakresu socjologii, psychologii społecznej i politologii (Kowalik, 2001, s. 39). Nigdy jednak nie miały dobrej opinii w nauce. Pisarstwo na ten temat zawsze było kontrowersyjne, a próbującym podejmować te kwestie „zarzucano intuicjonizm i psychologizm, subiektywizm i niekonkretność, nieraz również ahistoryzm” (Łepkowski, 1967, s. 509). Niekiedy wręcz posługiwanie się tym pojęciem było „źródłem podejrzeń o nieczne intencje wykorzystania nauki dla określonych celów ideologicznych, zabarwionych szowinizmem narodowym” (Kowalik, 2001, s. 40). Faktycznie nie potwierdzono tezy o istnieniu prostych różnic psychologicznych między ludźmi reprezentującymi poszczególne narody, choć podważana jako nienaukowa kategoria naukowa, w myśleniu potocznym nadal jest żywa (Wiatr, 1980; Kowalik, 2001, s. 40). Niemniej tytułowe pojęcie „charakteru narodowego”, mając bogatą tradycję w naukach społecznych, doczekało się różnorodnych interpretacji i stało się kategorią teoretyczną użyteczną w rozumieniu i wyjaśnianiu procesów społecznych lub psychologicznych, choćby w badaniach nad stereotypami narodowościowymi i etnicznymi (Kowalik, 2001, s. 39, 40). Spośród kilku znanych i opisanych w literaturze naukowej stanowisk teoretyczno-metodologicznych dotyczących zagadnienia charakteru narodowego, genetycznie pierwsze i najbardziej adekwatne dla niniejszych rozważań, wywodzi się z popularnych w XIX wieku koncepcji „ducha narodu” i „duszy zbiorowej”. W podejściu tym zakładano, że „pewien zbiór ludzi, z uwagi na swoją przynależność narodowościową, ma tendencję do osobistych form postępowania, myślenia i postrzegania rzeczywistości” (Jasińska-Kania, 1979; Kowalik, 2001, s. 41). Przyczyn tych podobieństw upatrywano m.in. w genetyce, doświadczeniach historycznych, klimacie i geograficzno-przyrodniczych warunkach życia.

Obok niemal wszystkich doktryn politycznych, również samo pojęcie narodu, kształtowane było pod wpływem romantyzmu. Romantyzm widział zarówno człowieka, jak i naród, jako „produkt historii” (Grzybowski, 1977, s. 91–92). Tak pojmował narodowość Maurycy Mochnacki, pisząc w *Kronice Emigracji Polskiej* (1837), że jest to „zbiór wszystkich cech, rodzimych i historycznych, zmysłowych i umysłowych, rozróżniających jeden naród od drugiego, zbiór warunków indywidualności narodowej” (Grzybowski, 1977, s. 124–125). Również często nawiązujący w swoich wypowiedziach do polskiej tradycji romantycznej Józef Piłsudski, mówił o „duszy narodu”, „produkcie jęgo historii” (Grzybowski, 1977, s. 166). Podobne przekonanie wyrażał znany polski historyk Kazimierz Tymieniecki. W swojej pracy wydanej pod znamiennym tytułem *Cechy moralne narodu jako wynik historii* (Poznań 1926), sformułował tezę „iż historia narodu polskiego wpłynęła na wytworzenie się cech moralnych, które nam są właściwe i które łączą nas lub też wyróżniają od innych narodów” (Tymieniecki, 1926, s. 5).

Charakter narodowy był również postrzegany w kategorii mitu, będącego jednym z najtrwalszych i dynamicznych elementów świadomości społecznej. W tym charakterze obecny był i nadal bywa w literaturze, sztuce, myśleniu i politycz-

nym, propagandzie politycznej oraz pedagogice społecznej (Wrzesiński, 1994, s. 7). Mit definiuje się jako „zespół wyobrażeń sięgających pozaracjonalnych warstw świadomości, układających się we wzór, w którym wyczuwa się jego archaiczność, ale i aktualną siłę oddziaływania naturalnie bardziej grającą na impulsach wyobraźni niż odwołującą się do przesłanek racjonalnego myślenia” (Janion, 1991, s. 188; Wrzesiński, 1994, s. 8). Krytycznie na ten temat wypowiadał się Stanisław Wyspiański, pisząc o pojmowaniu przez Polaków przełomu stuleci Polski jako mitu narodów i państwa, prześcigających wszystkie inne (Augustyniak, 2017).

Istotną cechą polskiej historiografii i historiozofii XIX i początków XX wieku była dyskusja nad polskim charakterem narodowym. Brali w niej udział obok historyków, filozofowie, politycy, społecznicy i publicyści różnych orientacji ideowo-politycznych oraz pisarze i moralisci. Istotą owej dyskusji była kwestia przyczyn utraty państwowości przez naród polski. W tym kontekście zastanawiano się, czy przyczyną były cechy Polaków uniemożliwiające zachowanie niepodległości i państwowości (Ochorowicz, 1986, s. 28). Ujawniały się w tej kwestii różne, niekiedy wręcz skrajne stanowiska. Jednak wspólną ich cechą było odwoływanie się do przeszłości, niekiedy bardzo odległej, tłumaczenie głównie wad, nawykami dziejowymi i przekonanie o możliwości ich przezwyciężenia. Same dyskusje i wynikające z nich konstatacje miały zazwyczaj walory dydaktyczne. Poprzez wskazywanie negatywnych cech narodu, starano się wytłumaczyć je i uzmysłowić społeczeństwu możliwości ich likwidacji. Wypowiedzi na temat charakteru narodowego Polaków, często emocjonalne, świadczyły o patriotyzmie ich autorów i ich przejęciu losami narodu (Ochorowicz, 1986, s. 28, 31–32).

Historycy szkoły krakowskiej – autorzy Teki Stańczyka, winą za utratę państwowości obarczali samych Polaków. Ich nierządność, mitotwórcze skłonności, polityczną krótkowzroczność, egoizm i warcholstwo. Zdaniem M. Bobrzyńskiego, W. Kalinki i J. Szujskiego, spowodowały one klęskę Polski (Ochorowicz, 1986, s. 28–29).

Łagodniej fakty przemawiające za demoralizacją społeczeństwa I Rzeczypospolitej postrzegali i oceniali przedstawiciele warszawskiej szkoły historyków, m.in.: W. Smoleński i T. Korzon. Bliski ich poglądom Aleksander Świętochowski – lider pozytywizmu warszawskiego, w wypracowanych przez swoje środowisko programach pracy organicznej i pracy u podstaw, zamierzał społeczeństwo polskie pod względem charakteru narodowego przebudować (Ochorowicz, 1986, s. 30).

Z kolei nawiązujący do tradycji polskiego romantyzmu, zwolennicy mesjanistycznego powołania narodu polskiego z przełomu XIX i XX wieku m.in.: S. Szczepanowski i W. Lutosławski głosili, że „naród polski posiada zespół takich cech, które pretendują go do odegrania czołowej roli w Europie. Twierdzili, że dyspozycje w rodzaju woli czynu, bohaterstwo, umiłowanie wolności, demokracja, tolerancja, przewaga uczucia nad rozumem, tworzą niepowtarzalny, głęboko wewnętrzny charakter Polaków manifestujący się w Duchu Narodu” (Ocho-

rowicz, 1986, s. 31). Ów „Duch” miał sprawić, że przez przemiany wewnętrzne Polaków, Polska odzyska niepodległość. Tak właśnie sądził wcześniej, bo w epoce romantyzmu, Zygmunt Krasiński, twierdząc, że w „duchowości Polski jest coś nadzwyczajnego, co w sprzyjających warunkach spowoduje odrodzenie nie tylko Polski, ale i całej Europy” (Król, 2017, s. 18).

Ważne i doniosłe w ówczesnej dyskusji na temat charakteru narodowego Polaków stały się prace Juliana Ochorowicza (1850–1917), czołowego, obok A. Świętochowskiego, ideologa pozytywizmu, filozofa, psychologa, literata i wyłazczy (Ochorowicz, 1986, s. 5).

Teksty eksponujące refleksje J. Ochorowicza nad polskim charakterem narodowym zebrał i wydał opatrując znakomitym wstępem, przedstawiającym życie i dzieło ich autora Leszek Gawor (Ochorowicz, 1986, s. 5–33).

J. Ochorowicz w pracy pt. *Pierwiastki charakteru narodowego* (Warszawa 1907), rozpatrywał na tle porównawczym dzieje plemion Słowian Centralnych, protoplastów m.in. późniejszego narodu polskiego (Ochorowicz, 1986, s. 59–80). Główne czynniki kształtujące cechy charakteru plemion słowiańskich upatrywał w determinizmie warunków środowiska geograficznego – wpływie otoczenia na psychikę indywidualną i zbiorową (Ochorowicz, 1986, s. 23–24, 39–45). Stanowisko takie było zbliżone do romantycznej historiozofii i jej przekonania o „archetypie początku” – epoki pierwotnego stanu narodu, który ukształtował jego charakter narodowy (Grzybowski, 1977, s. 144), Również z czasów prasłowiańskich J. Ochorowicz wywodził stosunek Polaków do władzy. Miał on być wynikiem funkcjonowania u Słowian pozostałości psychicznych ukształtowanych w czasach „pierwotnej Słowiańszczyzny” (Ochorowicz, 1986, s. 49–57). Szukając przyczyn słabości centralizowanej władzy Słowian, zwracał jednocześnie uwagę na mniejsze niż u Germanów i Anglosasów poszanowanie przez Słowian prawa.

Ważne, wręcz podstawowe, dla całości wywodów J. Ochorowicza były jego rozważania na temat polskiego indywidualizmu, nazywanego przez niego „osobnictwem” (Ochorowicz, 1986, s. 59–80). Autor oparł je na tezach i treści pracy J. Kaliszewskiego pt. *Moi kochani rodacy* (Warszawa 1888). Odwołując się ponadto do sądów i ustaleń K. Libelta i W. Lutosławskiego, stwierdzał brak u Polaków „popędu do łączenia się w jedność ku jednym celom” (Ochorowicz, 1986, s. 62–63). Polskie „osobnictwo” i swoiście pojęta równość, wywodzona przez J. Ochorowicza z czasów słowiańskich, kiedy to, jego zdaniem, uznawano jedynie władzę ojcowską lub rodową, determinowały niedostatek łączności duchowej, zespalającej naród w jednolitą całość, czyli wspólnotę narodową (Ochorowicz, 1986, s. 24, 59–80). Ten wielce niekorzystny dla polskiej państwowości stan rzeczy, pogłębiany był, zdaniem J. Ochorowicza, brakiem solidarności i braterstwa społecznego Polaków, którzy zdolni są do przewyciężania swojej przejawianej na co dzień bierności, zdolnością w chwilach i okolicznościach wyjątkowych do heroicznych czynów. Całość jednak niezbyt optymistycznych rozważań, J. Ochorowicz kończył z nadzieją, że on i jemu współcześni Polacy asystują

„instynktowej na wielką skalę próbie narodu: zdobycia jednego ducha” (Ochorowicz, 1986, s. 78–79), to znaczy przezwyciężania, wyzwania się z wielowiekowego „osobnictwa” i dojrzenia narodu jako całości. Podobnie wówczas w *Weselu* (1901) oceniał stan świadomości Polaków Stanisław Wyspiański, w którym „fantazje o wybraństwie i niesprawiedliwym prześladowaniu przykrywają prawdę o polskiej niezdolności do zgodnego i konstruktywnego czynu” (Augustyniak, 2017).

„Nieopatrzności”, jako jednej z polskich wad narodowych J. Ochorowicz poświęcił osobny tekst z 1876 roku. W tym pojęciu prekursor polskiej psychologii pomieścił wiele kolejnych, rozpoznawanych przez niego wad narodowych. Zaliczył do nich m.in. brak systematyczności i planowania pracy, umiejętności oszczędzania oraz przewagę naśladownictwa nad samodzielną przedsiębiorczością. Kwintesencję swoich wywodów na ten temat ujął w następującym, jakże pouczającym stwierdzeniu: „Bądźmy mądrzy przynajmniej po szkodzie; w niepowodzeniach i klęskach społecznych szukajmy przede wszystkim własnej winy, którą jest nieopatrzność, uczmy się własnych dziejów w ich nagiej prawdzie; wykorzeńnijmy wady, które nam siły ujmują, zdobywajmy cnoty, których przeszłość uczy, a które przyszłość nagradza” (Ochorowicz, 1986, s. 91–92).

W książce wydanej w ostatnim roku swego życia pt. *Psychologia, pedagogika, etyka. Przyczynki do usiłowań naszego odrodzenia narodowego* (Warszawa 1917), J. Ochorowicz zamieścił rozprawę pod jednoznacznie brzmiącym tytułem „Mówienie na wiatr”. Tekst rozpoczyna zdanie: „Nie ma kraju, w którym by tak wiele mówiło się „na wiatr” jak u nas” (Ochorowicz, 1986, s. 97). Ta zakorzeniona w psychice Polaków wada, zdaniem J. Ochorowicza, determinowała kolejne: niesłowność, niepunktualność i nieliczenie się z czasem, małe poczucie obowiązku i brak dokładności w pracy (Ochorowicz, 1986, s. 97–123).

Julian Ochorowicz, podobnie jak inni polscy intelektualiści piszący na temat charakteru narodowego Polaków, ze szczególnym uwzględnieniem ich wad, miał na celu nie tylko ich nazwanie, opis i wyjaśnienia genezy powstania, ale przede wszystkim wykorzenie. Ukazanie i uświadomienie wad, miało, jak stwierdza w swym wstępie do tekstów J. Ochorowicza L. Gawor, „wstrząsnąć Polakami, naprowadzić ich na drogę cnoty” (Ochorowicz, 1986, s. 25). J. Ochorowicz apelował o ich przezwyciężenie poprzez wzmożenie akcji wychowawczej w społeczeństwie. Zadanie to nazywał obowiązkiem narodowym i warunkiem wybicia się Polaków na niepodległość. Sam J. Ochorowicz, nie ograniczając się do rejestracji i opisów wad narodowych, sformułował teoretyczne podstawy możliwego ich przezwyciężania. Swoje wskazania i rady praktyczne w tym zakresie zawarł w rozprawie z 1873 r. pt. *O kształtowaniu własnego charakteru* (Ochorowicz, 1986, s. 125–166). Wyjściową tezę tej erudycyjnej i bardzo wówczas nowoczesnej pod względem merytorycznym rozprawy było stwierdzenie: „Chcąc kształcić samego siebie, potrzeba przede wszystkim znać samego siebie” (Ochorowicz, 1986, s. 133). Konieczną reformę wychowania narodu zalecał „zacząć od siebie”

– każdego z ojców, matek i nauczycieli. Dlatego też pierwszym zadaniem wychowania stało się w jego wskazaniach pedagogicznych „kształcenie charakteru moralnego, przejawiającego się w trzech składnikach: w uczuciu estetycznym, w poczuciu własnej godności i w poczuciu moralnym” (Ochorowicz, 1986, s. 26, 144–165). W licznych radach dotyczących sposobów doskonalenia moralnego charakteru człowieka, kojarzył wymiar społeczny moralności ze sprawą narodową. Formułował, wskazując na pożądane wartości, program wychowawczy pracy pozytywnej. Swoją rozprawę J. Ochorowicz kończył bardzo znamienne, stwierdzeniem, że „praca nad sobą, kształcąc własny charakter” jest pracą ciężką i długą – „niemniej jest naszym obowiązkiem narodowym, bo: jakie jednostki, taki naród” (Ochorowicz, 1986, s. 26, 165).

Cechą analizowanego tu piśmiennictwa było konfrontowanie charakteru narodowego Polaków z innymi nacjami. W przypadku prac J. Ochorowicza byli to Niemcy. Z kolei K. Tymieniecki porównywał cechy narodowe Polaków i Rosjan. Wszyscy piszący na ten temat, w tym również K. Tymieniecki, prezentowali wspólny pogląd o dziejowym kształtowaniu charakterów narodowych. Przywołany tu poznański historyk jako pozytywne cechy Polaków wymieniał m. in. umiłowanie wolności, zdolności do samorządnego organizowania się i samorządności, wywodzącej się z tradycji samorządu stanowego – szlacheckiego (Tymieniecki, 1926, s. 8–9, 20). Z kolei powołując się na paryskie wykłady z literatury słowiańskiej Adama Mickiewicza, przytaczał w swojej książce stwierdzenia poety o „naszej lekkości narodowej, ciekawości, lenistwie i obżarstwie” (Tymieniecki, 1926, s. 32–33), do których to cech od siebie dodawał „zamiłowanie Polaków do zabawy” (Tymieniecki, s. 33). Jednak w konkluzjach swoich wywodów, K. Tymieniecki, podobnie jak wcześniej J. Ochorowicz, epatował optymizmem, twierdząc, że jesteśmy jako naród „na drodze do osiągnięcia doskonalszego typu obywatela, który będąc przywiązany do wolności, jednocześnie zachowuje karność społeczną, a wykazując zdolność do inicjatywy, posiada także siłę wytrwania” (Tymieniecki, 1926, s. 33).

Jeszcze jedną wspólną cechą analizowanego tu piśmiennictwa, były konstatacje dotyczące stosunku do pracy i kondycji ekonomicznej Polaków. W tej dziedzinie życia indywidualnego i zbiorowego widziano wiele słabości. Niedostatki polskiego usposobienia gospodarczego Władysław Grabski, czołowy polityk i ekonomista okresu międzywojennego, podobnie jak inni cytowani tu wcześniej intelektualiści, wyprowadzał z naszych dziejów. W tym kontekście, jako istotne przyczyny diagnozowanego przez niego stanu rzeczy, wymieniał liczne przejawy słabości gospodarczej, nieumiejętność pracy oraz nieróbstwo i niedbalstwo naszych włościan (Grabski, 1921, s. 51–52). W swojej książce, pt. *Idea Polski*, pisał na ten temat następująco: „Największe pole powiększenia Polski stoi przed nami otworem, gdy zdołamy podnieść zdolność życia gospodarczego i kulturalnego każdego Polaka” (Grabski, 1935, s. 179, 180). Dlatego też W. Grabski jako jeden z pierwszych wyrażał przekonanie, że całe wychowanie powinno służyć sprawie

przygotowania społeczeństwa do życia gospodarczego. Szczególną rolę w tym zakresie przypisywał szkolnictwu niepodległej Polski. Szkoły, jego zdaniem, miały za zadanie krzewienie cnót gospodarczych i urabianie wśród wychowanków typu umysłowości nie tylko konsumenta, ale i producenta sprawnego „do walki na polu gospodarczym” (Grabski, 1921, s. 94). Szczególną zaś rolę W. Grabski przypisywał szkolnictwu wyższemu, które jak twierdził, wymagało reform w kierunku przystosowania go do krzewienia ducha ekonomicznego w społeczeństwie i przewodniczenia w twórczości gospodarczej.

Cytowany tu już wcześniej K. Tymieniecki – profesor Uniwersytetu Poznańskiego – uważał, że typowy dla Polaków brak karności społecznej i wytrwałości wynikał z faktu, że nasze społeczeństwo nie przeszło w swoim rozwoju przez etap absolutyzmu oświeceniowego, który w społeczeństwach zachodnich sprzyjał wytworzeniu dyscypliny i karności (Tymieniecki, 1926, s. 10, 29).

Przywoływany tu już wielokrotnie W. Grabski, podobnie zresztą jak przywódca polskiego obozu narodowego Roman Dmowski, za czynnik, który zdecydował o niskiej kulturze pracy naszego narodu, uważał brak w naszej przeszłości silnego stanu mieszczańskiego. W średniowieczu nie mieliśmy „silnych cechów, opartych o element miejscowy”, w późniejszym okresie, pisał Grabski, był to brak większych, niepodzielnych zagród włościąńskich, brak „tych klas średnich, które na Zachodzie tak silnie przyczyniły się do wytworzenia demokracji, dumnych z umiejętności pracy i nie uważających samej pracy za rzecz poniżającą” (Grabski, 1929, s. 22). Za czynnik, który ujemnie wpłynął na polski charakter narodowy i prowokował inercję społeczną powszechnie uznawano okres niewoli narodowej. Ponad wiek trwający brak własnego państwa nie sprzyjał, zdaniem wielu, także i Grabskiego, wyzwalaniu społecznej inicjatywy w różnych dziedzinach życia, w tym i ekonomicznej (Sobczak, 1982, s. 123).

W wadach tzw. charakteru narodowego Polaków upatrywano wówczas czynniki, które sprawiały, że „w wyścigu pracy i kultury gospodarczej różnych narodów nie zajmujemy zaszczytnego miejsca” (Grabski, 1929, s. 18). Dlatego też wielu polskich polityków, moralistów i pedagogów postulowało wówczas dokładne rozpoznanie narodowych wad i intensywną działalność reedukacyjną. W zestawach naszych wad, filozofowie, politycy i pedagogowie wymieniali m. in. takie przywary, jak: samowola, brak należytego porządku i karności w organizacji życia zbiorowego, brak systematyczności, indywidualizm, skłonność do złudzeń, lenistwo, nieumiejętność myślenia i brak wytrwałości (Zarzecki, 1920, s. 144; Panenkowa, 1919; o. Woroniecki, 1918, s. 64–65). Łączono formułowane wówczas ideały Polaka z cechą pracowitości oraz wypracowywano koncepcję wychowania gospodarczego społeczeństwa. Miało ono przyczynić się do urzeczywistnienia często ponawianych postulatów podniesienia kultury pracy w Polsce. Jednocześnie podkreślano, że to właśnie wychowanie winno być powszechnie uznane za „naczelny postulat działania publicznego, podejmowanego w imię Polski” (Grabski, 1929, s. 55). Faktycznie, największym sukcesem II Rzeczypos-

spolitej było edukacyjne „scalenie Polski z trzech zaborów i wychowanie pokolenia patriotów, które było bez reszty Polsce oddane” (Rotfeld, 2018, s. 29).

Analizując polskie piśmiennictwo z przełomu XIX i XX wieku dotyczące charakteru narodowego Polaków, obok odmiennych stanowisk w tej kwestii prezentowanych przez różne szkoły historiozoficzne, można także odnotować, wskazaną tu wcześniej, wspólnotę poglądów na ten temat wielu cytowanych autorów. Należy również zauważyć, że formułowane wówczas, najczęściej niekorzystne dla Polaków, diagnozy ich charakteru narodowego miały na celu inspirowanie pożądaną i oczekiwaną w tej dziedzinie misji wychowawczej. Droga do wykorzenia wad narodowych miała prowadzić od ich samopoznania, do doskonalenia jednostkowego i społecznego (zbiorowego). Wydaje się, że przytoczone tu opinie i konstatacje dotyczące charakteru narodowego Polaków pochodzące sprzed ponad stu i więcej laty, mają nie tylko wymiar historyczny i wartość dokumentalną, ale mogą także inspirować współczesnych Polaków do refleksji nad przemianami własnej tożsamości narodowej i samymi sobą.

Bibliografia

- Augustyniak, P. (2017). Polacy, obudźcie się. Z Wyspiańskim. *Gazeta Wyborcza*, 25–26 listopada, s. 25–26.
- Grabski, W. (1921). *O własnych siłach. Zbiór artykułów na czasie*. Warszawa – Kraków – Lublin – Łódź – Paryż – Poznań – Wilno – Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa.
- Grabski, W. (1929). *Wychowanie gospodarcze*. Warszawa: Nakładem Księgarni Hoesicka.
- Grabski, W. (1935). *Idea Polski*. Warszawa: Skład Główny w Domu Książki Polskiej.
- Grzybowski, K. (1977). *Ojczyzna – naród – państwo*. Warszawa PIW.
- Janion, M. (1991). Polski korowód. W: J. Tazbir (red.), *Mity i stereotypy w dziejach Polski* (s. 185–242). Warszawa: Wydawnictwo Interpress.
- Jasińska-Kania, A. (1979). Teoretyczne i metodologiczne problemy badań charakteru narodowego. *Studia Socjologiczne*, 1, 5–41.
- Kowalik, S. (2001). Zmiany charakteru narodowego pod wpływem procesów globalizacji. W: M. Ziółkowski (red.), *Ludzie przełomu tysiąclecia a cywilizacja przyszłości* (s. 39–60). Poznań: Wyd. Fundacji Humaniora.
- Król, M. (2017). Matka Boska bić się za nas nie będzie. *Gazeta Wyborcza*, 22–23 lipca, s. 18.
- Łepkowski, T. (1967). *Polska – narodziny nowoczesnego narodu 1764–1870*. Warszawa: PWN.
- Ochorowicz, J. (1986). *O polskim charakterze narodowym*. Wstęp i wybór tekstów L. Gawor. Lublin: Krajowa Agencja Wydawnicza.

- Panenkowa, I. (1919). *Myśli o wychowaniu narodowym*. Lwów: Nakładem Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego.
- Rotfeld, A.D. (2018). Polska została przeorana za głęboko. *Gazeta Wyborcza*, 12–13 maja, s. 29.
- Tymieniecki, K. (1926). *Cechy moralne narodu jako wynik historii*. Poznań: Fiszler i Majewski Księgarnia Uniwersytecka.
- Tymieniecki, K. (1926). *Cechy moralne narodu jako wynik historii*. Poznań: Fiszler i Majewski, Księgarnia Uniwersytecka.
- Wiatr, J. (1980). *Socjologia stosunków politycznych*. Warszawa: PWN.
- Woroniecki, J. (1918). Wstęp do nauki o charakterze polskim. W: J. Saloni (red.), *Z zagadnień wychowania narodowego. Cykl wykładów wygłoszonych w Polskim Towarzystwie Pedagogicznym w 1916/17* (s. 50–86). Lwów: nakładem Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego.
- Wrzesiński, W. (1994). Polska mitologia polityczna XIX i XX wieku. W: W. Wrzesiński (red.), *Polskie mity polityczne XIX i XX wieku* (s. 5–22). T. 9. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Zarzecki, L. (1920). *Charakter i wychowanie*. Warszawa – Kraków – Lublin – Łódź – Paryż – Poznań – Wilno – Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa.

Historiographic, historiosophical and pedagogical discourse of national character of Poles from the turn of the 19th and 20th century

Summary

The issues of mentality and characteristics of the national character were raised in the literature, mainly in the historical and political journalism of modern times. A significant feature of Polish historiography and historiosophy of the 19th and early 20th centuries was the discussion on the Polish national character. The diagnoses of their national character, most often unfavorable for Poles, formulated at that time, were intended to inspire the desired and expected educational mission in this field. The path to eradicating national defects was to lead from self-knowledge to individual and social improvement.

Keywords: national character, Polish nation, national spirit, myth, national features and disadvantages of Poles, economic education.